

Lehekülgi Eesti lähiajaloost: kuidas ENSV MGB välisluureülem GULAG-i arhipelaagi sattus

Jaak Pihlau

Esimiseks NKVD/NKGB rahvakomissariks ENSV-s sai, nagu teada, vähetuntud Pärnu kommunist Boris Kumm, kelle Rahvakomissaride Nõukogu esimees Johannes Lauristin määras ametisse 1940. a. augustis. Sõja puhkemise järel tegutses Nõukogude tagalas rahvakomissarina endiselt Boris Kumm. Julgeoleku koosseisu kuulus siis ka välisluure- ehk 1. osakond, mille funktsioonidest, tegevusest ja agentuurist on tänapäevalgi vähe teada.

Välisluureosakond ENSV julgeolekus

Eestis lakkas rinde lähenedes NSV NKVD/NKGB olemast, selle tööd hakati taastama Nõukogude tagalas. Kuidas ja millal see täpselt toimus, selle kohta on arhiivis säilinud mõnevõrra vastukäivad andmed. On teada, et juulis 1943¹ nimetati ENSV NKGB ülema asetäitjaks Aleksander Mihhailov, kes oli varem töötanud üleliidulises keskaparaadis. Boris Kummi parteitoimikus on dokument, mille kohaselt EK(b)P Keskkomitee Büroo istungil 24.2.44 Leningradis sel ajal juba NKGB rahvakomissarina toimiv Kumm määrati ühtlasi siseasjade rahvakomissariks.² Petrovi ja Skorkini koostatud teatmiku³ järgi töötas

Kumm 6.42–11.43 Moskva keskaparaadis 4. valitsuse 2. osakonna (vahepeal 1. osakonna) Eesti jaoskonna ülemana, seejärel 30.11.43–29.3.44 NSVL NKGB operatiivgrupi ülemana Eestis, kuni alles märtsis 1944 määrati ta ametlikult rahvakomissari ametikohale. Nähtavasti oli asi selles, et kõigepealt tehti vastav otsus EK(b)P Keskkomitee bürool, seejärel aga kinnitati veidi hiljem üleliiduliste organite poolt, ja toimus see 29. märtsil 1944.

Et välisluure (1.) osakond ENSV julgeoleku koosseisu oli loodud juba 1943. aastal, seda on tunnistanud hiljem samas osakonnas sekretär-masinakirjutajana juunis 1943 tööle võetud Valentina Mironova.⁴ Lõplikult pandi välisluureosakonna juhtkond paika siiski 1944. aastal, osakonnajuhatajaks nimetati seni Nõukogude välisluures töötanud alam-polkovnik Ivan Aleksejev, tema asetäitjaks alam-polkovnik Mihhail Škurenkov. Osakonna tegelikuks juhiks kujunes just viimane, sest Aleksejevi visiit Eestisse jäi väga lühiajaliseks. Viimase parteitoimikust⁵ selgub, et ta elas lühiajalise Tallinnas-viibimise ajal hotellis Palace (toas nr. 435), suurema osa ajast viibis aga välismaal (näiteks oli veebruarist kuni septembrini 1945 Pariisis) ja kutsuti tagasi Moskva keskaparaati juba enne 1946. a. lõppu. Škurenkov jäi aga püsivalt Tallinnasse

¹ ERAF, f. 1, n. 6, s. 7381. Aleksandr Aleksandri p. Mihhailov sündis 1909 Peterburis, töötas NKVD-s alates 1936. aastast, oli ENSV NKGB/MGB ülema asetäitja 1944–1951.

² Siseasjade (NKVD) rahvakomissariks määrati kuu aega hiljem Aleksander Resev.

³ N. V. Petrov, K. V. Skorkin. Kto rukovodil NKVD 1934–40. Moskva, 1999. Vt. ka V. Ohman. Eesti NSV Sise-ministeeriumi institutsionaalne areng ja arhivaalid (1940–54). Magistritöö. Tartu, 2000.

⁴ ERAF, f. 129, s. 22627 (edaspidi Škurenkovi toimik), kd. 2, l. 78.

⁵ ERAF, f. 1, n. 1, s. 4798.

Mihhail Škurenkov 1940. a. Narva osakonna ülemana.

ja eespoolmainitud Valentina Mironova sõnul “oli Škurenkov ametlikult küll ülema asetäitja, kuid peaaegu kogu aeg täitis tegelikult ülema kohuseid”.

Mihhail Škurenkov oli sündinud 1902. aastal Tveri kubermangus (hilisemas Kalinini oblastis) Novotorženskis taluniku paljulapselises perekonnas, astus parteisse 1927 ja julgeolekuteenistusse aasta hiljem, lõpetades OGPU transpordikooli 1931. aastal. Kuni 1940. aastani töötas ta Leningradi ja Leningradi oblasti julgeolekuorganites, peamiselt vee- ja vastuluureosakonnas operatiivtöötaja ning uurijana. Eesti vägivaldse liitmise järel Nõukogude Liidu koosseisu 1940. a. suunati Škurenkov NKVD operatiivgrupi koosseisus Eestisse ja määrati julgeoleku Narva linnaosakonna ülemaks. Sõja alguses evakueeris ta Nõukogude tagalasse, tegutses paar kuud Leningradi oblasti UNKVD vastuluureosakonnas jaoulema asetäitjana, aastail 1942–1944 Kuibõševi oblasti UNKVD uurimisosakonna ülema asetäitjana. 1944. aasta kevadel kutsuti Škurenkov uuesti tööle ENSV julgeolekusse,

oli lühiajaliselt 4. osakonna ülema asetäitja, siis aga määrati välisluure (1.) osakonna ülema asetäitjaks.⁶

Nii nagu teisedki ENSV NKGB osakonnad toimis ka see osakond vastava üleliidulise peavalitsuse juhtimise ja range kontrolli all, kuid tal olid ka mõned iseseisvad funktsioonid. Vabariikliku NKGB/MGB 1. osakonna peamine ülesanne oli imbuda oma agentuuri abil Eesti pagulaskonda välismaal, saada siseandmeid pagulaste tegevusest, valitsevatest meeleoludest, külvata nende hulgas desinformatsiooni, omavahelist usaldamatust ning vaenu. Hilisematel aastatel tegeles 1. osakond ka teaduslik-tehnilise ja poliitilise luurega. Tegelikult oli välisluureosakonnas eesti päritolu töötajaid rohkem kui üheski teises Eesti julgeolekuüksuses, selle ülemad ja nende asetäitjad olid enamasti Venemaa eestlased, harva leidis ka venelasi, nagu juba mainitud Mihhail Škurenkov. Ka osakonna agentuur koosnes täielikult eestlastest, mis on mõistetav, kui meelde tuletada, et sihtobjektiks olid eesti pagulased välismaal ning hea keeleoskus oli hädavajalik.

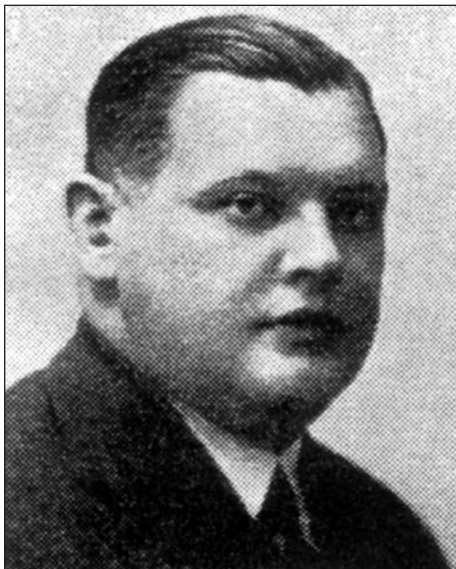
Škurenkoviga pidasid otsest sidet 1. osakonna agendid “Jurist”, “Aino”, “Flora”, “Poljarnik”, “Aeliita” ja “Agapi”, võimalik, et ka veel mõned teised, keda Škurenkovi juurdustustoimikus ei mainita.

Kõige tuntumaks 1. osakonna agendiks sel perioodil oli kahtlemata “Juristi” varjunime kandnud Martin-August Grosholm – Tartu ülikooli haridusega jurist, mereõiguse asjatundja (täiendas end hiljem Hamburgi ülikoolis ja Haagi Rahvusvahelise Õiguse Akadeemias). 1940–1941 oli Grosholm Eesti Riikliku Merelaevanduse juriidilise osakonna ülem, kui Nõukogude välisluure ta värbas.⁷ Škurenkov rääkis tema kohta järgmist:

““Jurist” anti minu (agentuur)sidesse pärast tema tagasitulekut Rootsist, kuhu ta saadeti 1941. aastal Eesti Merelaevanduse lähetusel ja MGB-organitelt saadud ülesande-

⁶ ERAF, f.1, n. 6, s. 4204; f. 1, n. 7, s. 9660.

⁷ ENSV julgeolekul oli sel ajal veel teinigi “Juristi” nime kandev agent, nimelt Oskar Meoma, kes värvati 1944. a. sügisel välisluure operatsioonides kasutamiseks, sest ta tundis Rootsi põgenenud Oskar Männa vanemaid. (ERAF, f. 138, s. 11, l. 147)

Martin-August Grosholm.

Milli Rebane.

ga, olles sel ajal MGB Luurevalitsuse agent.⁸ Juhtkonna ülesandel lõin temaga sideme pärast ta kohalesaatumist Moskvast.”

1958. aastal tunnistajana üle kuulatud Grosholm ise rääkis selle kohta nii: “1946. a. mais naasin Rootsist N. Liitu, saabudes Moskva kaudu Tallinna. Toetuse saamiseks pöördusin repatrieerumiskomisjoni poole ja tutvusin seal alampolkovnik Škurenkoviga, kellega hakkasin julgeoleku salajase kaastöölisena koostööd tegema “Juristi” varjunime all.⁹ Alguses toimusid meie tööalased kohtumised tänaval, siis viidi need üle kas minu, minu pruudi Rebase või Škurenkovi korterisse, aga ka Tallinna restoranidesse. Pean siinkohal ütlema, et Škurenkov armastas väga napsitamist, mina aga, olles viibinud üle 5 aasta Rootsist politsei järelvalve all ja

naasnud kodumaale, nautisin vabadust ja tundsin samuti vajadust joomise järele.”¹⁰

Ühel hilisemal ülekuulamisel kinnitas Škurenkov, et nende esimene kohtumine toimus juba 1945. aastal, kuid arvatavasti eksis ta aastaarvuga. Ühes julgeolekudokumentis¹¹ on kirja pandud, et Grosholm repatrieerus alles 1947. aastal. On võimalik, et ametlikud dokumendid vormistati mõningase hilinemisega. Tallinnas elas Grosholm peamiselt “Estonia” artisti Milli (Milla) Rebase¹² korteris, kelle ta samuti värvas koostööle julgeolekuorganitega ja kellega abiellus ametlikult 1955. aastal. Hiljem, 1950. aastatel töötas Grosholm juhtival ametikohtadel Riiklikus Kindlustuses, Tallinna Merekaubasadamas ja Kaubanduspalatis. Ta suri 12. augustil 1966 Tallinnas.

⁸ Tollane nimetus muidugi NKGB. Agent “Russakovi” teatel julgeolekukapten Samuil Samovski tegi talle ülesandeks Rootsi eestlaste juhtkonda imbuda, kuid pidi varsti sidemed Nõukogude välisluurega katkestama, sest sattus Rootsi poliitilise politsei jälitamise alla. Kohe sõja lõppemise järel võttis ta uuesti ühendust Nõukogude luurekeskusega ja avaldas soovi Eestisse tagasi pöörduda (ERAF, f. 138, s. 20B).

⁹ Agentuurteates 28.05.46 kirjutab ta näiteks, et välisluurete heaks töötavad Rootsist krahvinna Stenbock (Kolga mõisa omanik), ajakirjanik Voldemar Kures ja ajaloolane Erik Suurväli, viimane osutus hiljem hoopis Nõukogude agendiks, arreteeriti Rootsi poliitilise politsei poolt ja saadeti maalt välja (ERAF, f. 138, s. 14).

¹⁰ Škurenkovi toimik, kd. 2, l. 344.

¹¹ ERAF, f. 138, s. 14; vt. ka I. Jürjo. Pagulus ja Nõukogude Eesti. Tallinn, 1996, lk. 36.

¹² Milli (Ludmilla) Rebane (1907, Viljandimaa, Imavere vald – 1989, Tallinn). Töötas Estonias lauljana ja tantsijana 1929–1959.

Ülevalt alla: Mare Valdssoo, Richard Valdssoo, Aida Hiir.

1. osakonna agendipaariks “Flora” ja “Poljarnik” olid Mare ja Richard Valdssoo. Richard Valdssoo, tuntud jalatsivabrikandi Oskar Valdssoo (Valdsoni) poeg, arreteeriti koos oma naise Mare ja selle sõbranna Aida Hiirega novembris 1940 Tallinna kalasadamas, kui nad üritasid põgeneda Soome. Tä mõisteti viieks aastaks vangilaagrisse,¹³ ka tema isa ja vend Arnold represseeriti ja nad küüditati 1941. aasta juunis.¹⁴ Mare Valdssoo kohta kõneles Škurenkov juurdlusel järgmist: ““Flora” saabus meile Moskvast ja anti minu ssidele üle. Kavatsesime lähendada ta välismaa-

le. Ta oli olnud abielus jalatsikaupluse omanikuga, värvati agendiks vangilaagris, kus andis meile väärtuslikke materjale ja teda hakati ette valmistama vaenlase tagalasse saatmiseks. Seda aga ei toimunud ja ta saabus siia. Väärtuslikke andmeid temalt ei saadud, kuid ta otsustati siiski töös hoida. Mitu korda palus ta meilt luba õppima asumiseks ja nõukogude võimu heaks töötamiseks.”

Selle loa M. Valdssoo ka sai, lõpetades 1949. a. TPI majandusteaduskonna rahanduse erialal kiitusega. Olgu lisatud, et eelnevalt oli “Flora” lõpetanud Moskvast välisluure peavalitsuse koosseisu kuulunud Võõrkeelte Instituudi.

Julgeoleku teadmisel kirjutas ta ENSV Ülemnõukogu Presiidiumile palvekirja oma mehe vabastamiseks laagrist ja saatis viimasele kirja soovitusena pöörduda laagri vastava julgeolekutöötaja poole. Mees tööpoolest vabastati, kuid enne seda värbas Komi laagri- valitsuse 3. osakond ta agendiks “Poljarnik”. Julgeoleku reeglite järgi ei tohtinud agent oma värbamisest kellelegi rääkida, isegi mitte oma lähedastele. Mõlemad Valdssood rikkusid seda reeglit, kuid peasüüdlaseks selles peeti siiski Škurenkovi, kes korraldas Richard Valdssoo vabastamise kõiki elementaarseid konspiratsioonireegleid rikkudes.

1. osakonna agent “Aino” oli endise Eesti Panga direktori Jüri Jaaksoni tütar Lydia Raudvere, kelle mees Nikolai Raudvere teenis Londoni saatkonnas aastatel 1937–1939 sekretärina, hiljem oli Saksa sõjaväes (Eesti Leegionis) ohvitser ja põgenes 1944. a. Lään- de. “Aino” värbamisest jutustas Škurenkov nii: ““Aino” värvati kompromiteerivate materjalide alusel, olles arreteeritud põgene- miskatse pärast Rootsi ja viibis julgeoleku juurdluse all. Jaoskonnaülema Morozihhini ettepanekul pöördusime juhtkonna poole tema värbamise ettepanekuga, sest ta vastas 1. osakonna nõuetele, omades häid sidemeid Rootsis. Juhtkond andis nõusoleku, me vaatasime uurimisosakonna materjalid üle, süü-

¹³ ERAF, f. 130, s. 9009E.

¹⁴ ERAF, f. 2M, s. 1813. Oskar Valdssoole kuulus Tallinnas saapavabrik Ovald ja jalatsikauplus Viru tänaval, poe loovutas ta hiljem oma poegadele, kusjuures Saksamaal erikoolituse saanud Arnold töötas ühtlasi vabriku tehnilise direktorina.

distuse põhjendused olid nõrgad ja me sooritasime tema värbamise.”¹⁵

Vabanenud “Aino” töötas hiljem ettekandja-kassiirina restoranis Palace, kuid midagi olulist MGB-le ta ei andnud, sest osutus, et ta ainsaks läänesidemetega Tallinna-tuttavaks oli Warma¹⁶ esimene naine. 1947. a. anti “Aino” üle 2. osakonna (vastuluure) operatiivtöötaja Joosep Krooni agentuursidele.¹⁷

Škurenkovi lähiringkonda kuulusid veel 1. osakonna agendid “Roosimägi”, “Semjonov”, “Karavan”, “Pauer” (“Power”) ja “Simonov” (“Simon”), kuigi nende otseseks sidemeheks ta ise polnud. Kahe viimase agendi õige nimi pole teada, nad saadeti Läände 1945. aastal. “Roosimägi” (Pia Kotli) värvati 1. osakonna operatiivtöötaja Eduard Paju poolt peamiselt Grosholmi (“Juristi”) ülekontrollimiseks. “Semjonov” oli tuntud diplomaadi Elmar Kirovari poeg Ingmar¹⁸, kes värvati 1943. aastal, kui ta oli asumisel Kirovi oblastis, hiljem töötas ta 2. osakonna heaks. “Karavan” (Sulev Svalbe) oli värvatud koos oma venna Oleviga 1940. a. septembris, neid taheti saata välisluure tööle Soome, kuid arreteeriti veel enne seda, sest saadi teada, et nad olid ennast teadlikult dešifreerinud.¹⁹ Vendade kasuisa oli Helsingi tuntud eesti päritolu ärimees Eduard Svalbe, EV esimene konsul Soomes, kes oli tuntud ka paljude Eesti poliitikute rahalise toetajana. Svalbede külalislahke kodu Helsingis sai vabariigi algusaastatel paljudele Eesti diplomaatidele lähteplatvormiks teel välismaale,²⁰ tema abikaasa Ida “Adi” Svalbet on nimetatud isegi Eesti iseseisvuse “ristiemaks”.²¹ Erinõupidamisel kaheksa-aastase karistuse saanud Sulev Svalbe vabastati ennetähtaegselt 1944, mobiliseeriti Eesti

Liidia Raudvere.

Laskurkorpusesse, kuid deserteeris sealt märtsis 1945. Ta tabati aga varsti ja värvati algul miilitsa, seejärel NKGB/MGB agendiks endise varjunime “Karavan” all. Tema välismaale saatmisest ei tulnud tõsiste alkoholiprobleemide tõttu midagi välja, ta kõrvaldati agentuurvõrgust 1955. a. Ta suri 1966. a. Tallinnas,²² olles viimati töötanud paljudele tallinlastele hästi tuntud toidubaaris Tervis šveitsarina.

Škurenkoviga lähedalt seotud olid ka restoranis Palace töötav Aliide Trutnjova (endise Narva julgeolekutöötaja Trutnjovi abikaasa, kes tegelikult oli Eesti Laskurkorpuse vastuluureosakonna agent) ja Ajaloomuuseumi kaadriosakonna töötaja Pavlova, kes tegelikult töötas MGB 2. osakonna residendina. Oma agentide värbamiseks kasutas luurešeff kattesirmina vabariiklikku repatrieerumiskomisjoni, kus talle kui kaastöötajale oli sisse seatud omaette ametiruum. Nii värbas

¹⁵ ERAF, f. 130, s. 2283E. Raudvere vahistati 9. apr. 1945, vabastati kuu aega hiljem.

¹⁶ August Varma (1890, Kõnnu v. – 1970, Stockholm), mereväeohvitser, diplomaat ja Eesti pagulaskonna juhte.

¹⁷ Škurenkovi toimik, kd. 2, l. 230.

¹⁸ Ingmar Kirotar (ERAF, f. 2M, s. 431; ERAF, f. 131, s. 284) värvati 1943. a. Kirovi oblastis. Vt. ka Ad Fontes, nr. 10, Indrek Jürjo kommentaar lk. 28.

¹⁹ Dešifreerimise all peeti silmas oma agendistaatuse paljastamist; Olev ja Sulev Svalbe arreteeriti 10.10.40, mõlemale mõisteti 8 a. vangilaagrit (ERAF, f. 129, s. 2630), Olev suri Petšorlagis novembris 1941, Sulev vabastati märtsis 1944.

²⁰ E. Medijainen. Saadiku saatus. Tallinn, 1997, lk. 84.

²¹ Mälestusi Adi Svalbest (Voldemar Kures). – EPL Stockholmis 23.7.1965.

²² ERAF, f. 136, s. 57.

Sulev Svalbe.

ta agentuurvõrku Aida Hiire, kes oli olnud Valdsoode kaaslane 1940. a. ebaõnnestunud põgenemiskatsel. Hiir püüdis laagrist vabanemise järel tagajärjetult saada Tallinnasse sissekirjutust, pöördus siis Mare Valdsoo soovitusel repatrieerumiskomisjonis töötava Škurenkovi poole. Viimane korraldas tema sissekirjutuse julgeolekuminister Kummi abiga otsekohe, kuid “tänutäheks” tuli Aida Hiirel mitmel järgneval aastal olla luurešefi “elukaaslane”.

Škurenkovi lähituttav oli ka endine Eesti suurtööstur Mark Van Jung, kes töötas pärast sõda ENSV Kergetööstuse Ministeeriumis. Temast veidi pikemalt allpool.

20-aastase tšekististaažiga ja noorena alampolkovnikuks tõusnud Mihhail Škurenkovi karjäär Pagari tänava välisluurejuhina ei kestnud siiski kaua. 1947. a. suvel viidi ta välisluureosakonnast üle julgeoleku Harjuma osakonna ülemaks, seejärel arreteeriti

ootamatult. Ta oli teinud eksimuse, mida üksi maailma salateenistus oma kaastöötajale kunagi ei andesta.

Alampolkovnik Škurenkovi arest

18. detsembril 1947 sai Škurenkov kutse ilmuda ENSV julgeolekuministri asetäitja Pastelnjaki²³ juurde, viimase kabinetis tehti vana tšekist relviitaks ja vahistati. Tema kohustused välisluure juhina olid selleks ajaks juba üle antud uuele mehele, Leningradist kohale saadetud polkovnik Dmitri Taeverele.²⁴ Aresti põhjused jäid esialgu ebaselgeks, kaebusi julgeoleku juhtkonnale Škurenkovi aadressil oli laekunud juba pikemat aega, ametlik süüdistusakt vormistati alles 20 päeva hiljem. Teda süüdistati muu hulgas riigivara riisumises, moraalses laostumises, selles, et tööülesannete täitmise asemel ta joob ja lõbutseb

²³ Pavel Pastelnjak, s. 1903 Ukrainas Jekaterinenburgis (Stalinos). Tšekaas alates 1919, 1938–1945 Moskva keskparaadi jaoskonnaülem, 1945–1951 ENSV julgeolekuüleva asetäitja, läks erru haiguse tõttu.

²⁴ Dmitri Taevere, s. 1905 Petrogradis, ankeedi järgi venelane, kuid ema oli eesti päritolu, OGPU-s 1928–1938, vallandati lühiajaliselt massiterrori ajal, naasis julgeolekusse 1939, sõja ajal vastuluure- ja Smerši ohvitser, 1945–1947 Leningradi oblasti UNKGB 2. osakonna üleva asetäitja, Eestis 1947–1950, algul 1. osakonna, siis 2N-osakonna ülem, naasis Leningradi 1950. aastal.

koos oma agentide ja armukestega Tallinna restoranides, dešifreerides nii Nõukogude välisluure agentuuri kui ka julgeoleku salajasi töömeetodeid. Sellekohase raporti olid näiteks esitanud Eesti 22. kaardiväebrigadi vastuluureosakonna ülema asetäitja M. Krassman²⁵ ja MGB 2. osakonna operatiivvolinik J. Kroon, kes eriti viitas temaga agentsuurides olevale agendile “Aino”.²⁶

Julgeolekustruktuuris oli sisejuurdluseks ette nähtud eriinspeksioon, mille ülem oli sel ajal major Morozov. Julgeoleku oma töötaja arreteerimiseks vajati muidugi vastavat sanktsiooni Moskvast. See saadigi kõige kõrgemalt tasandilt, nimelt julgeolekuminister Merkulovi enda käest. Järgnevalt sisejuurdlus aga takerdus, sest vana tšekisti kaitseks astusid välja mitmed ta sõbrad ja joomakaaslased, nende hulgas ka inspeksiooni ülem Morozov, kes teatas, et ta ei näe süüdistuse esitamiseks mingit alust. Eeluurimise tegemine anti seejärel üle eriinspeksiooni ülema asetäitjale major Danilovile,²⁷ kes viis asja kohusetundlikult lõpuni. Esimesi ülekuulamisi teostas tegelikult ENSV MGB ülema asetäitja polkovnik Vedejev,²⁸ kelle nimele Škurenkov ka kõik oma hilisemad seletuskirjad esitas. Tõrkuma hakanud Morozovi julgeolekukarjäär katkes peatselt, 1953. aastal viidi ta üle tööle miilitsasse ja saadeti erru 1959. a. Tallinna Mererajooni miilitsaülema ametikohalt.²⁹

Škurenkovi esialgse süüdistuse põhipunktid olid: “Selle asemel, et talle usaldatud tööloigul riiklikku julgeolekut tagada, tegeles joomisega ja magatas talle alluvaid naissoost kaastöölisi, elades kokku nõukogude võimusse vaenulikult suhtuva ja varem kontrevolutsioonilise tegevuse pärast karis-

tatud Hiirega. Suhtus oma tööülesannete täitmisse kuritahtliku lohakusega ja dešifreeris olustik-moraalse laostumise tõttu mitmete, sealhulgas riigikorrasse vaenulikult suhtunud inimeste ees temaga koostöös olevaid salajasi kaastöölisi. Peale selle kuritarvitas Škurenkov oma ametiseisundit, omastas riiklikeks erikulusteks mõeldud vahendeid, võltsis rahalisi aruandlusdokumente, võttes kaks allkirja ühe ja sama summa eest, väites seejuures, et esimene allkiri on tema või raamatupidaja süü läbi kaduma läinud, riisudes niiviisi riiklikke vahendeid 5000 rubla eest.”

Hiljem süüdistusakti veel täiendati, kusjuures on näha, et pearõhk pandi julgeolekuagentuuri ning sisemiste töömeetodite paljastamisele oma joomakaaslaste ning nais-tuttavate ees. Lõplikus süüdistusaktis nenditakse, et “kohusetunde ja tšekistliku valvsuse” kaotanud ning avalikes kohtades joomisele ja naisagentide magatamisele asunud süüalune põhjustas Raudvere, Mare ja Richard Valdsuu, Grosholmi ja teiste salajaste kaastööliste dešifreerimise. Lisaks tehti juurdluse käigus kindlaks, et Škurenkov oli finantsdokumentide võltsides riisunud suuri rahasummasid, päevavalgele kisti ka üks varasem afäär Narvas, kui Škurenkov oli Nõukogude tagalasse evakueerimise käigus 1941. aastal omastanud ligikaudu 20 000 rubla. Juba tollal oli ta Leningradis vahi alla võetud, kuid juurdlus katkestati, sest sõja tõttu ei olnud võimalik kõiki tunnistajaid üle kuulata. Sõjapäevil pandi see kriminaalasi kalevi alla, kuid 1948. aastal võeti uuesti menetlusse, kui selgus, et kõik asjaosalised olid veel elus ja ka enamik finantsdokumente säilinud. Kahtlusvari langes endisele luurešefile ka seoses 1. osakonna sekretäri Ignatjeva enesetapuga 1947. aastal,

²⁵ Škurenkovi toimik, kd. 1, l. 228. Mihhail Krassman (1909, Petrogradi kub. – 1976, Tallinn) nimetati 1953. a. lähiajaliselt ENSV julgeolekuülemaks.

²⁶ Škurenkovi toimik, kd. 1, l. 229. Joosep Kroon, s. 1919 Krimmis, töötas 1940–1960 Punaarmee (Eesti Laskurkorpuse) vastuluures, julgeolekus ja miilitsas, saadeti erru joomise pärast.

²⁷ Hiljem Danilovi nime ENSV julgeolekutoimikutes ei esine, arvatavasti toodi ta Tallinnasse ainult Škurenkovi juhtumi uurimiseks. 1989. a. rehabilitatsiooni käigus vilksatab Balti sõjaväeringkonna sõjatribunali ülemana keegi G. Danilov, võib-olla seesama mees.

²⁸ Vladimir Vedejev, s. 1911 Tšobovi kubermangus, julgeolekusse läks 1938, 1938–1944 töötas Moskva oblasti NKVD-s, suunati Eestisse ja oli 1945–1951 ENSV julgeolekuministri asetäitja kaadri alal, kutsuti tagasi Moskvasse 1951, oli 1949. a. operatsiooni “Priboi” (märtsiküüditamine) staabiülem. ERAF, f. 1, n. 6, s. 5254.

²⁹ Fjodor Morozov. ERAF, Siseministeeriumi töötajate teenistuslehtede kartoteek.

Mark Van Jung.

kuigi otsest tõendusmaterjali selle kohta ei leitud. Pahaks pandi ka seda, et Škurenkov oli oma naisele saadetud kirjas lobisenud välja julgeolekuminister Merkulovi ja tema 60-pealise saatjaskonna viibimise Tallinnas 1947. a. novembris, kui arutuse alla võeti metsavend-lusevastase võitluse tugevdamise küsimused Eesti NSV-s.

Ülekuulamise käigus puudutas uurija muu hulgas “juudi rahvusest tekstiiltöösturi” Mark Van Jungi nime.³⁰ Ülekuulamisprotokollis ka-
jastub see järgmiselt:

“Küsimus: Mida Te agent “Florale” rääki-
site kodanik Van Jungi kohta?

Vastus: Seda nime olen kuulnud.

Küsimus: Kust Te teda tunnete?

Vastus: Enne siiasõitu Leningradist ko-
gusime andmeid vana julgeolekuagentuuri
kohta, seejuures leiti üles ka Van Jungi isiklik
toimik. Selle leidis üks meie kaastöölised,
kuid paari kohtumise järel temaga jõudsime

järeldusele, et meile ta ei sobi ja kohtumised
katkestati.

Küsimus: Kas ütlesite “Florale”, et Van
Jung on MGB organite kaastöoline?

Vastus: Ei.

Küsimus: Teile loetakse ette tunnistaja
Valdsoo tunnistus Teie ja tema vahel Van
Jungi puudutanud jutuajamise kohta:

“...Škurenkoviga toimunud vestluse ajal
avaldasin oma üllatust selle suhtes, et üks
Eesti rikkamaid mehi, praegu Kohaliku Töös-
tuse Ministeeriumi töötaja Van Jung, elab ja
töötab rahulikult Tallinnas. Škurenkov vastas,
et ta tunneb Van Jungi hästi ja mitte ainult ei
tunne, vaid on temaga ka sõbralikes suhetes.
Kiitis väga Van Jungi raamatukogu ja tema
Tallinnas elamise kohta ütles, et Van Jung
on teinud väga palju ära julgeolekuorganite
huvides. Sellest taipasin, et Van Jung on jul-
geoleku kaastöoline...” Kas oli nii?

Vastus: Seda, et Van Jungil on hea raama-
tukogu, ütlesin, aga seda, et ta on väga palju
ära teinud julgeolekuorganite heaks – võima-
lik, et ütlesin sedagi.

Küsimus: Kuid seda rääkides Te ju dešif-
reerisite MGB organite töömeetodeid!

Vastus: Võimalik küll.

Küsimus: Miks lubasite endale sellisel vii-
sil oma agentuuri dešifreerida? Teil polnud
mingit luba sellest rääkida!

Vastus: Ma usaldasin “Florat”. Jutua-
jamised ei kuku alati välja nii, nagu nad algul
mõeldud. Võimalik, et ütlesin, et ta on nõu-
kogude võimu heaks ära teinud rohkem kui
keegi teine.”

Juunipöörde järel Van Jungile kuuluvad
ettevõtted natsionaliseeriti, tema pere sattus
1941. a. küüditamisnimekirja, kuid nad jäid
välja saatmata,³¹ ka Saksa julgeolekupolitsei
tegeles temaga, kuid pika juurdluse järel ta
vabastati.³² Ebaselge on ta esimese naise Elsa
Van Jungi (sündinud Feitelberg) saatus, kes
vastava korralduse peale ja mehe soovitusel

³⁰ Eesti Entsüklopeedia (EE) täiendusköide, 1940, lk. 583.

³¹ ERAF, f. 2M, s. 2147 ja 2148.

³² ERA, f. R-64, n. 4, s. 924. Ligi aasta kestnud juurdluse järel leidis SD, et Van Jungi juudi päritolu pole tões-
tatud, oma väitel pidas ta end venelaseks, kelle isa oli hollandlane ja ema karaiim. EE peatoimetaja Richard
Kleis ei suutnud öelda, kust ta võttis oma teatmeteosesse andmed tema juudi päritolu kohta. Seda, et Van
Jung oli 1940.–1941. a. avalikult esinenud juudina, ei peetud pädevaks süütõendiks.

olevat läinud ise Harku vangilaagrisse, kus ta tõenäoliselt hukati.³³ Poeg Viktor, kes langes Punaarmee (Eesti Laskurkorpuse) võitlejana Sõrve säärel vangi ja viidi hiljem Saksamaale, töötas pärast sõda CIA-s, osaledes muu hulgas tuntud luureagentide Kuke ja Toomla saatmises Eestisse.³⁴ Viimased teatavasti tabati julgeoleku poolt ja nad hukkusid traagiliselt.³⁵

Pagari sisevangla tšekistist vangi pilgu läbi

Pagari tänaval asunud sisevanglast ja seal valitsenud ebainimlikest oludest on kirjutanud paljud eesti poliitvangid, kuid Škurenkovi toimikust leiame esmakordselt sama kirjelduse julgeolekutöötaja enda sulest. 1957. a. oktoobris kirjutas ta avalduse Nõukogude Liidu peaprokurörile Rudenkole, kus muu hulgas kirjutas:

“13. jaanuaril esitati mulle süüdistus ja mind võeti vahi alla. Eeluurimiskambrist viidi mind üle niinimetatud sisevangla kongi, mis asus ministeeriumiga samas hoones. See polnud mitte kong, vaid kasematt. Ilma loomuliku valguseta, õhku tuli ainult ventilatsiooni kaudu.

Uurijaks määrati eriinspeksiooni töötaja Morozov. Mõne ülekuulamise järel teatas ta mulle, et keeldub edasisest eeluurimisest minu asjas, sest ei näe põhjust minu arestiks ja juurdluseks. Peale asja üleandmist uuele uurijale major Danilovile olukord muutus: kongis kehtestati erirežiim. Tavalise 50–60-vatise elektrilambi asemel keerati sisse 250–300-vatine pirn, mis nari alumiselt poolelt viidi üles lakke, lamp rippus otse pea kohal, magama tuli asuda peaga ventilaatori suunas. Ventilaatori segav müra ja lambi tugev

valgustus põhjustasid pikema aja jooksul minu haigestumise. Mingisugused palved ega kaebused mulle kehtestatud režiimi ei muutnud. Jalutuskäikude puudumine, ranget kongirežiim – kõik see viis haigestumiseni, arstid tegid kindlaks rinnaangiini. Selle tagajärjel viidi mind vanglasse number 1 ja sealne laatsarett tundus peale vangikongi õudusi lihtsalt paradiisina. Väliselt näis uurija Danilovi käitumine enam-vähem kultuursena, kõiki mõjutusvahendeid rakendati üsna viisakal kombel. Näiteks soovisin ma kokkusaamist oma abikaasaga – mulle ei öeldud kunagi ära, kuid kahe-kolme päeva pärast teatati, et naine keeldub minuga kohtumast, elab teise mehega. Kui naine pöördus Danilovi poole minuga kohtumise sooviga, vastati talle samuti, et keeldun temaga kohtumisest, et tema poolt saadetud toiduaineid ma vastu ei võta, kuna neid saadab juba üks teine naine, mitte see, kellega elasin kokku juba enne arreteerimist. Sellise moraalse mõjutuse tunnistajaks on praegu ENSV MVD-s töötav D. Vainrub.³⁶ Juurdlust teostati süüdistuse huvides ühekülgsest ja mitteobjektiivselt. Eesmärgiks oli ainult minu süüdimõistmine. Tõendiks minu kohe-se süüdimõistmise kohta on fakt, et juba ammu enne juurdluse lõppu anti minu Tallinna korter üle alampolkovnik Tarakanovile, kes elab seal kuni tänase päevani. Enne kohtulahendi väljakuulutamist loeti mind juba süüdimõistetuks. Kui pöörduda juurdluse läbiviimist iseloomustavate faktide poole, siis tuleb ainult imestada Danilovi keerutamist juurdluse ajal. Vastandamisele välja kutsutud tunnistajaid valmistati eelnevalt ette. Kostitati teega, pirukatega, heade paberossidega jne. Nende kostituste jääke võis uurija kabinetis teisel laual alati näha. Tunnistajale

³³ Riigiarhiivis leiduval Elsa Van Jungi SD-arvestuskaardil esineb märge 21.11.41 E, mis arvatavasti tähendab eksekuteerimist, kuid Eestis hukkunud juutide nimestikus (vt. I. Paavle. Eesti rahvastikukaotused 1941–1944. II/1, Tallinn, 2002) tema nime ei esine.

³⁴ E.-N. Kross. Lahkus salapärane Eesti luuraja. – EPL 13.4.02. Viktor van Jungi mälestusi säilitatakse J. Laidoneri muuseumi fondis.

³⁵ Kuke ja Toomla 8-kõiteline juurdlustoimik leidub Riigiarhiivis, f. 129, s. 18379. Vt. ka I. Jürjo. Pagulus ja Nõukogude Eesti. Umara, Tallinn, 1996, lk. 116–118.

³⁶ Mõeldud on Škurenkovi töökaaslast Kuibõševi päevilt Mordko Vainrubi (s. 1914), kes 1944–1952 töötas Eesti julgeolekus uurijana, hiljem oli siseministeeriumis juhtival ametikohtadel.

esitatud küsimustele formuleeris Danilov ise vastused, luges siis ette ja tunnistaja teatas oma nõusolekust peanoogutusega. Vastandamine toimus nagu tummade vahel. Juurdluse käigus tuli mul koos uurija Daniloviga läbi käia peaaegu kogu kriminaalkoodeks, ühelt süüdistuselt siirdus ta teisele. Kui kõik see ei kõlanud eriti veenvalt, otsiti välja üha “uusi fakte”. Mind süüdistati riikliku saladuse väljaandmises, kuid ei öeldud, kelle ees olin seda teinud, süüdistati spekulatsioonil ainult selle põhjal, et korteri tualetist leiti Leningradis kaubabaasis töötavale vennale kuuluvate kaaskirjade koopiaid, süüdistati kuritarvitustes seoses rahareformi läbiviimisega, tehti katset tunnistuste saamiseks minu sidemete kohta välissaatkondadega, nõuti tunnistusi osakonnajuhataja Ševelkovi süüdistamiseks selles, et ta koos minuga jõi maha riigirahasid, kattes kulutusi fiktiivsete dokumentidega. Kõik see oli sedavõrd kohmakas võltsing, et Danilov oli sunnitud seesuguste andmete saamiseks võtma kasutusele veelgi rafineeritumaid meetodeid ja minu kongi saadeti “alampolkovnik Androšnikov”, kes alustas kohe nõukogude- ja parteivastaseid vestlusi. Ta püüdis mind provotseerida, kuid ma ütlesin “Androšnikovile”, et ma ei pea oma arestis süüdlaseks ei parteid ega valitsust, süüdi on partei ja nõukogude võimuorganitesse pugunud üksikisikud, kes kodumaa patrioodi märki ja maski kasutades teevad oma räpaseid tegusid. Nii tõmbas “Androšnikov” mind mitme päeva jooksul nõukogudevastastesse vestlustesse. Ühel päeval ilmus “Androšnikov” pärast “ülekuulamist” kongi joobnuna ja ajas õelat laimavat loba, nii et ma ei suutnud enam vastu pidada ja lõin teda, mille järel ta viidi ära.

Mind süüdistati riiklike vahendite raiskamises kogusummas enam kui 20 000 rubla ulatuses. Ma nõudsin finantsosakonnalt tõendit minule alluva osakonna puudujääkide kohta. Tõendis öeldi, et puudujääke pole. Peale süüdistuse esitamist nõudsin puudujäägi osas rahasummade täiendavat revisjoni. Sellest keelduti minule mitte teada olevatel põhjustel. Oleks naeruväärne, kui raamatupidamine ei oleks 20 000 rub-

lat ületavat raiskamist kahe-kolme aasta jooksul avastanud. Siiski jäi see süüdistuse formuleeringusse sisse. Uurimisasja lõppedes ja dokumentidega tutvumise järel ma avastasin, et toimikust on kõrvaldatud hulk süüdistatava seisukohalt positiivse tähendusega dokumente. Minu küsimuse peale vastas Danilov, et juurdlus ei pea vajalikuks nende lisamist toimikusse. Nende dokumentide hulgast kadus ära finantsosakonna tõend selle kohta, et puudujääke ei esinenud, kadus rida tunnistajate ülekuulamisprotokolle, mis juurdluse seisukohalt olid kõlbmatud. See kõik osutab minu ettekavatsetud süüdimõistmisele. Ma ei tea, mida kõike süüdistusakt sisaldas, kuid fakt on see, et N. Liidu Erinõupidamisel mõisteti mind 10 aastaks laagrisse. Ma tahan juhtida tähelepanu järelevalvet teostanud prokurööri alandavale käitumisele. Ta lõi ühte kampa uurijaga. Mida eraldi ümbrikusse pandi, millised need “dokumendid” olid, seda ma ei tea, kuid kõik teenisid minu süüdimõistmise eesmärki. Eesmärk oli mind iga hinna eest süüdi mõista – ja selle ka Danilov saavutas.

Kes on see Danilov, kellele tehti ülesandeks minu “süüasjas” juurdlus läbi viia? Karjerist, tallalakkuja, moraalselt laostunud isiksus. See oli tema, kes vägistas oma 13-aastase kasutütre; see oli tema, kes ENSV MVD operatiivtöötajate koosolekul tunnistas end ametlikult süüdi selles, et ei märganud minus, s. t. Škurenkovis, välisluure agent, kuid et Moskva parandas selle vea kriminaalasja teistkordsel läbivaatamisel, mõistes mulle 25 aastat. Sellest ta teatas minule vennale, ENSV MVD töötajale kapten V. V. Škurenkovile, kes saatis mulle laagrisse järelepärimise seepärast, et ta partei liikmena on kohustatud tegema teatavaks sellise fakti partei allorganisatsioonis, kus ta ise on arvele võetud. Sellest faktist teatas mulle ka praegune pensionär ja Tallinnas elav kaardrite osakonna endine ülem alampolkovnik Tšibissoov. Nii õigustas Danilov oma räpast võltsingut ühiskonna ja Ministeeriumi kaastöötajate ees.

Olles omal ajal Eesti NSV MGB-s paljude ebanõukogulike ilmingute tunnistajaks,

millest ma siinkohal ei saa rääkida, kirjutasin raporti tollasele Nõukogude Liidu MGB ministrile Merkulovile selle kohta, mis Ministreeriumi juhtkonnas tegelikult toimus. Minu raport Merkulovi resolutsiooniga “Seltsimees Kumm, selgitamiseks” saadeti Ministreeriumi tagasi ja nagu näete – ta selgitaski.”

Nii hakkas “suure terrori” ajal oma verist tegevust alustanud tšekist kogu süüd veeretama Eesti julgeoleku juhtkonna, eriti aga Boriss Kummi peale.

Süüdistused julgeolekukindral B. Kummi aadressil

Siiani on jäänud saladuseks, milliste teenete eest nimetati Eesti Vabariigi aegne Pärnu puidutöölise ametiühingujuht ja vähetuntud kommunistist põrandaalune Boris Kumm 1940. aastal Eesti julgeolekujuhiks. Kuigi pole kahtlust, et valik tehti Moskvast, mitte Tallinnas. Aastaid on hõljunud õhus oletus, et Kumm töötas juba enne 1940. aastat Nõukogude julgeoleku salajase agendina, kuid seniajani pole selle kohta dokumentaalset kinnitust saadud. Škurenkovi juurdlustoimikus leidub siiski dokument, mis neid ammuseid oletusi ja kahtlustusi kinnitab.

Nagu teada, kindralmajor Boris Kumm kõrvaldati oma kõrgeast ametist 1950. aastal ja asendati Venemaalt kohale saadetud endise Taga-Baikali julgeolekuülema polkovnik Valentin Moskalenkoga. Teatavasti vahetati just sel aastal kõik eesti päritolu juhtkommunistid välja kas venelaste või Venemaa eestlastega. Julgeoleku enda sees oli selletaoline “verevahetus” eriti radikaalne, pärast 1950. aastat ei jäänud oma ametikohale ükski eesti päritolu osakonnajuhataja, veelgi kõrgematest ülemustest rääkimata.

Kompartei uue peasekretäri Ivan Kábini koostatud õiendis 19.09.50 on öeldud: “1950. a. jaanuaris kontrollis ENSV MGB tööd NSV

Liidu MGB komisjon eesotsas 5. osakonna ülema polkovnik Volkoviga. Varsti pärast komisjoni ärasõitu ilmus jaanuaris 1950 ÜK(b)P otsus vabastada sm. Kumm julgeolekuministri ametikohalt. EK(b)P Keskkomitee VIII pleenumil märtsis 1950 ja parteiaktiivi koosolekutel Tallinnas ja maakondades arutati ÜK(b)P otsust “Vigadest ja puudustest Eestimaa K(b)P töös” ja kõlasid teravad kriitilised märkused julgeolekuministreeriumi aadressil ja isiklikult sm. Kummi vigadest kulakute küüditamisel kevadel 1949 Eesti piiridest väljapoole ja nõrgast tööst võitlusest banditismiga vabariigis.”

EK(b)P arutas ÜK(b)P otsust “Vigadest...” ja vabastas 26. märtsil 1950 sm. B. Kummi bürooliikme kohustest seoses julgeolekuministri ametikohal tehtud vigadega. Alates 6. aprillist 1950 töötas ta ENSV Kommunaalmajanduse ministri asetäitjana.³⁷

Paradoksaalne on tõsiasi, et just küüditamise eduka läbiviimise eest ülendati Boris Kumm kindralmajoriks ja ta sai Lenini ordeni. Ühes hilisemas tšekiste ülistavas raamatus ei mainita Kummi tehtud “vigu” üldse, vaid kinnitatakse, et ta “pidi maha jätma töö julgeolekuorganites tervislikel põhjustel”.³⁸ Osaliselt on viimane väide kindlasti õige, sest kuuldavasti põdes ta juba pikemat aega lahtist tuberkuloosi, jäi kolm aastat hiljem pensionile ja suri raske haiguse tagajärjel 1958. aastal Tallinnas. Peamine põhjus oli siiski selles, et partei ja julgeolek vajasis uusi vene päritolu juhte ning viiekümne aasta piiri ületanud ja mitte kõige parema tervisega eesti kommunist ei kõlvanud enam sellele vastutusrikkale ametikohale.

Luurešeff Škurenkov kandis oma karistusaega Komi ANSV Sevželdorlagis (hilisem Petsorlag), kus ta sai Kummi tagandamisest muidugi varsti teada. Kohe pärast seda hakkas ta pommitama Nõukogude juhtkonda avaldustega, kinnitades, et tema süüdimõistmisel on juhtunud tõsine eksitus. Kogu süüpani ta endisele julgeolekuministrile Boris Kummile, nõudes 1952. aastal N. Liidu jul-

³⁷ ERAF, f. 1, n. 6, s. 1423.

³⁸ R. Oras, V. Mänd. Boris Kumm, revolutsionäär ja tšekist. – Kompromissid on välistatud. Tallinn, 1984.

geolekuministrile suunatud kirjalikus avalduses süüdimõistva otsuse ümbervaatamist, kuna selle aluseks oli tema arvates “juurd-luse ebaobjektiivne ja erapoolik suhtumine ning Eesti NSV julgeolekuministri kindral Kummi vaenulik suhtumine minusse kui venelasesse”.³⁹ Ta lisas, et tema tuttava alam-polkovnik Kolki⁴⁰ tunnistuse järgi elas teda süüdistanud agent “Flora” Moskva perioodil kokku minister Kummiga ja “Flora” anti pärast sõda üle agentuursideks temaga selleks, et teda välismaale saatmiseks ette valmistada, mida aga ei toimunud, sest agent ja tema abikaasa dešifreerisid end üksteise ja oma tuttavate ees. “Aino” ja “Juristi” dešifreerumise kohta ta küsis: “Miks toimus see ainult eesti rahvusest agentuuri puhul, kes olid ennast juba varem kompromiteerinud, kuid mitte vene agentuuri puhul, keda minu sidemete hulgas oli palju rohkem – nii naisi kui ka mehi?”

Vabanemise järel 1958. aastal kirjutas ta avalduse enda rehabiliteerimiseks peaprokurör Rudenkole, kus uuesti võttis jutuks B. Kummi “kuritahtliku” käitumise. Kaebuse järelevaatamise käigus kuulati üle endine eriinspektsiooni ülem Morozov, kellelt küsiti muu hulgas arvamust Škurenkovi ja Kummi omavaheliste suhete kohta. Morozov vastas: : “Mulle tundub, et suhted Škurenkovi ja ENSV MGB tollase juhtkonna vahel olid normaalsed. Vähemalt väliselt paistis see nii. Mulle on näiteks teada, et Škurenkov töötas koostöös Kummiga juba ammu, juba aastail 1937–39. Škurenkov saadeti agendina Eestisse ja ta oli sel ajal agentuursides ka Kummiga. Ühesõnaga, mingitest ebatervetest suhetest või hõõrdumistest Škurenkovi ja ENSV julgeoleku juhtkonna vahel pole mul midagi teada.”

Kuna Kumm vabanes Eesti vanglast amnestia käigus alles 1938. aastal, siis tõenäoliselt algas Nõukogude luure koostöö temaga kohe vanglast vabanemise järel. Morozovi

tunnistusest selgub, et Kumm värvati Nõukogude välisluure teenistusse juba enne juunipööret ja tema teened salajase agendina olid ilmselt niivõrd suured, et kohe 1940. aastal määrati ta ENSV NKVD/NKGB juhiks.

Niipalju kui teada, jäi Škurenkov siiski rehabiliteerimata, julgeolekusse teda enam tööle ei võetud. Nõukogude välisluure juhtkond ei suutnud kunagi talle andestada välisagentuuri dešifreerimist ega ka paljude Eesti pagulaskonna vastu suunatud luureoperatsioonide totaalset läbikukkumist sõjajärgsetel aastatel. Kuidas see hiljem õnnestus tema järglastel, on aga juba omaette uurimisteema.

Jaak Pihlau

(1937)

Lõpetanud TPI automaatika erialal (1961), tehnikakandidaat (1970). 7 leiutise, ligi 40 teadusliku artikli ja üle 10 raamatu autor. Käesoleval ajal tegeleb Eesti lähiajaloo uurimisega.

³⁹ Škurenkovi toimik, kd. 2, l. 294p

⁴⁰ Konstantin Kolk (s. 1901 Venemaal), oli 1940/1941 mere- ja siis salajas-poliitilise osakonna ülema asetäitja, sõja ajal Smeršis, 1944–1949 mitmel juhtival kohal KGB-s ja ENSV SM-s, viimati siseministeeriumi vastu-luureosakonna ülem, hiljem visati parteist välja ja arreteeriti 1949. a. raiskamise pärast.